

Tekmeria

Vol 19 (2025)

γεγενῆσθαι. μνηύεται οὖν ἀπὸ μετοίκων τέ τιων καὶ ἀκο-
 λούθων περὶ μὲν τῶν Ἑρμῶν οὐδέν, ἄλλων δὲ ἀγαλμάτων
 περικοπαί τινες πρότερον ὑπὸ νεωτέρων μετὰ παιδιᾶς καὶ
ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ · ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
 οἴνου γεγενημέναι τὸμας ἑλληνικῆς καὶ Ῥωμαϊκῆς ἀρχαιοτήτως ποιεῖται ἐν
NATIONAL HELLENIC RESEARCH FOUNDATION · INSTITUTE OF HISTORICAL RESEARCH
SECTION OF GREEK AND ROMAN ANTIQUITY καὶ
 αὐτὰ ὑπολαμβάνοντες οἱ μάλιστα τῷ Ἀλκιβιάδῃ ἀχθόμενοι
 ἐμποδῶν ὄντι σφίσι μὴ αὐτοῖς τοῦ δήμου βεβαίως προεστάναι,
 καὶ νομισαυτες, εἰ αὐτὸν ἐξελάσειαν, πρῶτοι ἂν εἶναι, ἐμεγά-
 λυνον καὶ ἐβόων· ἵτις ἐπὶ δήμῳ καταλύσει τά τε μυστικὰ καὶ
 ἢ τῶν Ἑρμῶν περικοπῆ γένηται καὶ οὐδὲ εἴη αὐτῶν ὅτι οὐ
 μετ' ἐκείνου ἐπράχθη, ἐπιλέγοντες τεκμήρια τὴν ἄλλην αὐτοῦ
 ἐς τὰ ἐπιτηδεύματα οὐ δημοτικὴν παρανομίαν. ὁ δ' ἐν τε
ΣΥΜΒΟΛΑΙΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΟΥ
ΚΟΣΜΟΥ · CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE GREEK
AND ROMAN WORLD · CONTRIBUTIONS A L'HISTOIRE DU
MONDE GREC ET ROMAIN · BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE
DER GRIECHISCHEN UND RÖMISCHEN WELT · CONTRIBUTI
PER LA STORIA DEL MONDO GRECO E ROMANO
 γὰρ καὶ τὰ τῆς παρανομίας ἐπεπράχθη, καὶ εἰ μὲν τούτων
 τι εἴργαστο, δίκην δοῦναι, εἰ δ' ἀπολυθείη, ἄρχειν. καὶ
 ἐπεμαρτύρητο μὴ ἀπόντος περὶ αὐτοῦ διαβολὰς ἀποδέχασθαι,
 ἀλλ' ἤδη ἀποκτείνειν, εἰ ἀδίκος καὶ ὅτι σωφρονέστερον εἴη
 μὴ μετὰ τοιαύτης αἰτίας, πρὶν διαγνώσι, πέμπειν αὐτὸν ἐπὶ
 τοσοῦτ' στρατεύματι. οἱ δ' ἐχθροὶ δεδιότες τό τε στράτευμα
 μὴ εὖνον ἐχρη, ἦν ἤδη ἀγωνίζηται, ὅ τε δήμος μὴ μαλα-
 κίζηται θεραπεύων ὅτι δι' ἐκείνων οἱ τ' Ἀργεῖοι ξυνεστράτευον
 καὶ τῶν Μαντινέων τινές, ἀπέτρεπον καὶ ἀπέσπευδον, ἄλλους
 ῥήτορας ἐνιέντες οἱ ἔλεγον νῦν μὲν πλείν αὐτὸν καὶ μὴ
 κατασχεῖν τὴν ἀναγωγὴν, ἐλθόντα δὲ κρίνεσθαι ἐν ἡμέραις
 ῥηταῖς, βουλόμενοι ἐκ μεζονος διαβολῆς, ἦν ἐμελλον ῥῆον
 αὐτοῦ ἀπόντος ποριεῖν, μετάπεμπτον κομισθέντα αὐτὸν ἀγω-
 νίσασθαι. καὶ ἔδοξε πλείν τὸν Ἀλκιβιάδην.
 Μετὰ δὲ ταῦτα θέρουσ μεσοῦντος ἤδη ἢ ἀναγωγὴ ἐγίγνωτο

Ἔρος τῆς βασιλικῆς χώρας

Θώμη Σαββοπούλου, Μιλτιάδης Β. Χατζόπουλος

doi: [10.12681/tekmeria.40479](https://doi.org/10.12681/tekmeria.40479)

Copyright © 2025, Θώμη Σαββοπούλου, Μιλτιάδης Β. Χατζόπουλος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Σαββοπούλου Θ., & Χατζόπουλος Μ. Β. (2025). Ἔρος τῆς βασιλικῆς χώρας. *Tekmeria*, 19, 1–17.
<https://doi.org/10.12681/tekmeria.40479>

Όρος τῆς βασιλικῆς χώρας

Μουσείο Κιλκίς, ἀριθμὸς καταγραφῆς 11454. Ἀνευρέθη τὸ 2016 σὲ ἀγροτικὴ περιοχὴ ἐντὸς τοῦ κηρυγμένου ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Εὐρωποῦ ἀπὸ τὸν κ. Ἰωάννη Ὀκάογλου (συντεταγμένες: 40° 53' 8" πλάτος, 22° 33' 26" μῆκος [εἶκ. 7]).

Ὑπόλευκος ἀσβεστολιθικὸς ὄρος μὲ μορφὴ ὀρθογώνιας παραλληλεπίπεδης στήλης, ἀποκεκρουμένος κατὰ τὴν ἄνω ἀριστερὴν παρεῖα καὶ φθαρμένος ἐπιφανειακὰ κατὰ τὴν ἄνω δεξιὰ κυρία ὄψη, λειασμένος κατὰ τὸ ἄνω τρίτο τῆς κυρίας ὄψεως καὶ ἀδρὰ κατεργασμένος κατὰ τὰ λοιπὰ δύο τρίτα, σὲ σχῆμα ἐμβόλου ὕψους +/- 0,44. Ἡ ἔδραση τῆς στήλης εἶναι ἐπιμελῶς λαξευμένη μὲ χτένι, γεγονός ποὺ ὑποδηλώνει τὴν τοποθέτησή της σὲ κάποιο βᾶθρο καὶ ὄχι κατ' εὐθεῖαν στὸ χῶμα. Στὴν πίσω πλευρὰ τοῦ ὄρου ἀριστερά, διαγώνια ἀβαθῆς ρωγμὴ καὶ πρὸς τὰ δεξιὰ μικρὸ τμήμα ἀποφλοιώσεως τοῦ πετρώματος. Οἱ ὑπόλοιπες ὄψεις ἀδρὰ ἐπεξεργασμένες. Δύο ἐπιφανειακὲς χαρακίες προερχόμενες ἀπὸ γεωργικὸ ἔργαλειο παρατηροῦνται στὸ κάτω μέρος τῆς στήλης. Διαστάσεις: ὕψος: 0,93· πλάτος: 0,49 (ἄνω) καὶ 0,44 (κάτω, στὸ ἔμβολο)· πάχος: 0,24. Ἡ ἐπιγραφή σὲ ἀβαθῆς ἔγκοιλο, ἐπιμελῶς λειασμένο πεδίο, διαστάσεων 0,44 x 0,23, στὴν ἄνω ἐπιφάνεια τῆς κυρίας ὄψεως. Ὑψος γραμμάτων: 0,025-0,03· διάστιχα: 0,01. Οἱ ὀριζόντιες ἀποστάσεις μεταξὺ τῶν γραμμάτων ποικίλλουν (α' στίχος: 0,07, β' στίχος: 0,01, γ' στίχος: 0,025). Χρονολόγηση (βάσει τοῦ τύπου τῶν γραμμάτων): πρῶτοι ἐλληνιστικοὶ χρόνοι (εἶκ. 1-6).

Ό ρ ο ς
τῆς βασιλικῆς
χ ὄ ρ α ς.

Στ. 1: λείπει τὸ ἄνω ἀριστερὸ τόξο τοῦ ὀμικρον, ἢ δὲ ἄνω γωνία συγκλίσεως τοῦ σίγμα ἔχει φθαρεῖ. Στ. 2: τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ταῦ, καὶ ἐν μέρει τὸ κάππα καὶ τὸ τελικὸ σίγμα τοῦ στίχου εἶναι φθαρμένα. Στ. 3: διακρίνεται μόνον ἡ ὀριζόντια κάτω κεραία τοῦ σίγμα καὶ ἡ γωνία συγκλίσεως τῶν κεραίων. Ἡ ψευδαίσθησις παρουσίας στοιχείων ἀπὸ προγενέστερη ἀπολαξευθεῖσα ἐπιγραφή σὲ διάφορα σημεῖα τῆς κυρίας ὄψεως τοῦ λίθου πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ στὴν ποιότητα τοῦ πετρώματος καὶ στὴν ἐπὶ αἰῶνες ἔκθεσή του στὸ ὑπαιθρο.

Στὸ τέλος τοῦ πρώτου στίχου, μὲ ἀμελῆ χάραξη, ἀποδίδεται κύκλος στὸ κέντρο τοῦ ὁποίου διακρίνονται δύο τεμνόμενες διάμετροι, πιθανὸν ἐπιγενόμενο γκραφίτι,

που αποδίδει την πανάρχαιη αντίληψη δημιουργικής αποτυπώσεως σε δημόσιες ή ιδιωτικές ἐπιφάνειες.¹

Ἡ ἀνεύρεση τοῦ ἀνωτέρω ὄρου ὑπενθυμίζει τὸ ἐξῆς παράδοξο: ἐνῶ στὰ νεώτερα συγγράμματα περὶ τῶν θεσμῶν τοῦ μακεδονικοῦ βασιλείου γίνεται πολὺς λόγος γιὰ τὴν βασιλικὴ χώρα,² ἡ μόνη ἄλλη πηγὴ ποὺ τὴν ἀφορᾶ καὶ τὴν ἀναφέρει μὲ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν διατύπωση ἀπαντᾷ σὲ ἀπόφαση τῆς ρωμαϊκῆς Συγκλήτου λίγο μετὰ τὸ 168 π.Χ., ἡ ὁποία σώζεται ἀποσπασματικά σὲ ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν Δημητριάδα, ὅπου ἀπαντοῦν μία ἢ δύο φορές, ἀλλὰ δυστυχῶς χωρὶς σαφὲς πλαίσιο, οἱ λέξεις: χώρας βασιλικῆς / [χώρας;] βασιλικῆς.³ Τὸ ἴδιο παράδοξο φαινόμενο παρατηρεῖται καὶ στὰ ἑλληνιστικὰ βασίλεια τῆς Ἀνατολῆς,⁴ ὅπου οἱ περὶ αὐτῶν νεώτερες μελέτες, ἀπὸ τὸν Μ. Rostowzew καὶ τὸν Ε. Bickerman μέχρι τὸν L. Capdetrey,⁵ βρῆθουν ἀναφορῶν στὶς βασιλικὲς γαῖες, ἀλλὰ ὅπου ἡ συγκεκριμένη διατύπωση (βασιλικὴ χώρα) σπανίως ἐμφανίζεται. Στὴν πράξη, σὲ πολλὲς περιπτώσεις τὸ ἐπίθετο βασιλική, χωρὶς νὰ ἀναφέρεται, ὑπνοεῖται ἀπὸ τὰ συμφοραζόμενα⁶.

Ὅροι⁷

Εἶναι γνωστὲς τουλάχιστον 13 ὁροθεσίες ἀπὸ τὴν ἐπικράτεια τοῦ βασιλείου τῆς Μακεδονίας,⁸ ἔργο τῶν βασιλέων, ἀργότερα τῶν ρωμαϊκῶν ἀρχῶν ἢ ἀκόμη προῖον πρωτοβουλίας τῶν ἐνδιαφερομένων μερῶν.

1. Βλ. τὴν σχεδιαστικὴ ἀποτύπωση στὸν συλλογικὸ τόμο *θ-ink*.

2. Βλ. π.χ. Hammond 1989, 49· Hatzopoulos 1996, I 43, 45, 99 σημ. 4, 167-168, 171, 174, 195-196, 199-201, 204, 205, 207, 222, 226, 242, 335, 354 σημ. 6, 398, 419, 420-423, 435, 436-437, 439, 483· Hatzopoulos 2020, 34 σημ. 107, 38-40, 51-58, 120, 171· Mari 2022, μὲ περαιτέρω βιβλιογραφία.

3. SEG 56, 626, στ. 8 καὶ 16-17 ἀντιστοίχως.

4. Μὲ τὴν ἐξάιρεση τῆς πολεμαϊκῆς Αἰγύπτου λόγω τῆς ἀφθονίας τῶν παπυρικῶν πηγῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς ὑπάρξεως μόνον τριῶν ἑλληνικῶν πόλεων.

5. Rostowzew 1910· Bickerman 1938, 169-185· Capdetrey 2007, 135-166· Capdetrey 2022, 171-214.

6. Βλ. π.χ. Ἄρρ. Ἀν. 1.16.5· Hatzopoulos, *Macedonian Institutions II* ἀρ. 2, I στ. 5 καὶ 17, στ. 5· *I. Priene 1*, στ. 10.

7. Γιὰ τὰ σύνορα καὶ τὶς ὁροθεσίες γενικῶς, βλ. Rousset 1994, 97-126 καὶ, ἰδίως, 109-110. Γιὰ τὶς ὁροθεσίες τῆς Μακεδονίας εἰδικώτερα, βλ. Papazoglou 1979, 240-246. Πρβλ. Ἀρναούτογλου 2018, 95-138.

8. Δηλαδὴ δὲν συμπεριλαμβάνονται ρωμαϊκὲς ὁροθεσίες ποὺ ἀφοροῦν περιοχὲς ἀνατολικά τῆς Ἀμφιπόλεως τῶν ὁποίων ἡ ἔνταξη στὴν καθαυτὴ Μακεδονία πρὶν ἀπὸ τὴν ρωμαϊκὴ κατάκτηση ἀμφιβητεῖται. Ἐπὶ πλέον ἀφοροῦν ἰδίως σχέσεις μεταξὺ τῆς ρωμαϊκῆς ἀποικίας τῶν Φιλίππων καὶ πολιτικῶν μονάδων ἢ καὶ ἰδιωτῶν πολὺ μετὰ τὴν κατάλυση τοῦ βασιλείου. Ὁ Πίκουλας 1996, 893-902, ἀπογράφει 14 ὁροθεσίες, συμπεριλαμβανομένων τῶν σχετικῶν μὲ τὴν ρωμαϊκὴ ἀποικία τῶν Φιλίππων.

Ἡ ἀρχαιότερη γνωστή ὁροθεσία τῆς Μακεδονίας ἔγινε ἀπὸ τὸν βασιλέα Ἀμύντα Γ' κατὰ τὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ Δ' αἰ. π.Χ. καὶ διασώζεται σὲ λατινικὴ ἐπιγραφή τοῦ 101 μ.Χ. ἡ ὁποία ἐπὶ αὐτοκράτορος Τραϊανοῦ, κατὰ τὴν εἰσήγηση τοῦ Καιλίου Νίγηρος, καὶ σύμφωνα μὲ τὴν κρίση τοῦ ἐντεταλμένου ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα κριτοῦ Οὐεργινίου Πουβλιανοῦ ἐπιβεβαιώνει τὰ ὅρια μεταξὺ Ἐλιμιωτῶν καὶ Δολιχαίων:⁹

Cum | [p]robatum sit mihi in stela lap|idea, quae posita est in for|o Doli-
chanarum, inscriptos |¹⁵ esse fenes (!) conveniente|s defini-<t>ioni regi-
ae factae | ab Amynta Philippi patr{a}e in|ter Dolichanos et Elemi|otas,
riacēt (!) finem esse a ter|²⁰mino, qui est in via supra | Geranas inter
Azzoris [et] | ONOAREAS et Petraeas [in?]| Dolichis, per summa iug[a]
| [a]t canrum, qui Pronom[ae] |²⁵ [v]ocatur, ita ut canpus in [pa]|rte sit
Elemiotarum, e[st per] | summa iuga at [Vene|ris?] fa[n]u[m - - -].

Κατὰ τὰ μέσα τοῦ Δ' αἰ. π.Χ. χρονολογεῖται ἡ ὁροθεσία τοῦ Φιλίππου Β' πού ἀφοροῦσε πόλεις τῆς Μυγδονίας:

[Ἐπὶ τῆς Φιλίππο]υ βασιλείας τοῦ Ἀ[μ(;)ύ]ντου· ὅρια (...) τὰ Εὐγέων
ὄ[ρια...]. | Ὅρια Ῥαμίους Κισσεΐτα[ις] (...). Ὅρος Ὅσβαίοις | [καὶ
(...)] (...). [Ὅρια] | Ὅσβαίο<i>ς</i> πρὸς Καλλιπο<λ>ίτας (...).¹⁰

Στὸν ἴδιο βασιλέα ἀποδίδονται δύο ὁροθεσίες τῆς Κρηστωνίας τῶν μέσων τοῦ Β' αἰ. μ.Χ. στὶς ὁποῖες ὁ διοικητὴς τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας Πόπλιος Κλώδιος Καπίτων υἱοθετεῖ τὶς σχετικὲς ἀποφάσεις Φιλίππου τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ βασιλέως Φιλίππου ἀντίστοιχα. Ἡ μία σχετίζεται μὲ τὸν ὄρισμό τῆς χώρας τῆς πόλεως Βραγύλου:

Ὅρους ἀποκατέστησε κατὰ τὴν γε|γεννημένην ὑπὸ | Φιλίππου τοῦ
βα|σιλέως ὁροθεσί|αν (...) Βραγυλίους. | Ὅρος Θράσσωνος ἡρῶ|ον.¹¹

Ἡ ἄλλη ὁροθεσία διευθετεῖ τὰ ὅρια μεταξὺ τῶν χωρῶν τῶν Βραγυλίων, τῶν Τιβηρίων καὶ τῶν Κισσυνίων:

Ὅρους ἀπο|κατέστησε κατὰ τὴν γεγεννημέ|νην {μενην} ὑπὸ Φιλίππου
τοῦ βα|σιλέως ὁροθεσί|αν (...) Βραγυλίους, | Τιβηρίους, Κισσυνίους.
Ὅρος [..]ό|λιος ἡρῶ<ο>v.¹²

Μία ὁροθεσία πού ἀποφάσισε ὁ Ἀλέξανδρος Γ' καὶ τὴν ἐκτέλεση τῆς ὁποίας

9. *ILGR* 173 (Wace, Thompson 1910, 193-204). Βλ. καὶ Lucas 1997, 101-108, ἀρ. 48, ὁρισμέ-
νες παρατηρήσεις τοῦ ὁποίου ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν.

10. *I. Amphaxitis* I 139.

11. *I. Amphaxitis* I 28.

12. *I. Amphaxitis* I 34.

ἀνέθεσε στους Φιλώτα και Λεοννάτο, ἀλλὰ πού δὲν ἐξετελέσθη ποτέ, μαρτυρεῖται σὲ ἀπάντηση τοῦ βασιλέως σὲ πρεσβεία τῶν Φιλίππων:

...ὀρίσαι δὲ τὴν [ἀρ]γὸν χώραν αὐτοῖς Φιλώταν καὶ Λεονν[άτον (...)].¹³

Ἀκολουθεῖ χρονολογικὰ ὁροθεσία τῆς χώρας τῆς Δημητριάδος καὶ τῶν Φερῶν ἀπὸ τὸν Δημήτριο Πολιορκητὴ μεταξὺ τοῦ 293 καὶ τοῦ 287 π.Χ., πού σώζεται σὲ ἀδημοσίευτη ἐπιγραφή τοῦ Δίου:

(...) [Δημητριεῦ]σι καὶ Φεραίοις τὴν χ[ώραν] | [ὡς αὐτοὶ ἐπέδ]οσαν ὄρισα· τῆς οὖν [ὄρο]||[θεσίας τῆς γεγενημένης ἐν [τῶι] | [... ἔτει ὡς οἱ ὄ]ροι κείνται ἀπέσταλκά σοι | [τὸ ἀντίγρα]φον] (...).

Στὴν συνέχεια διευκρινίζονται οἱ ἐπὶ μέρους ὄροι.¹⁴

Στὸ πρῶτο ἥμισυ τοῦ 7^{οῦ} αἰ. π.Χ. ἐπίσης ἀνήκει τιμητικὴ ἐπιγραφή τῶν Γόννων πού μνημονεύει τοὺς ὄρους –καὶ ὄχι τὰ ὄρη– τῶν Λειβήθρων, προφανῶς μὲ τοὺς Γόννους.¹⁵ Στὴν ἀποσπασματικὰ σωζόμενη σ' ἐπιγραφή τῶν Γόννων ὁροθεσία τοῦ τέλους τοῦ 7^{οῦ} αἰ. π.Χ. ἀναφέρονται ἐπανειλημμένως, ὅπως εἶναι ἀναμενόμενο, οἱ ὄροι μεταξὺ Γόννων καὶ Ἡρακλείου.¹⁶

Ὅροι βασιλι[κοί], δηλαδὴ ὄροι πού ὀριοθετοῦν τὴν βασιλικὴ χώρα, ἐμφανίζονται στὴν προαναφερθεῖσα ἑλληνικὴ μετάφραση βουλευμάτος τῆς ρωμαϊκῆς Συγκλήτου σὲ ἐπιγραφή τοῦ 168/7 π.Χ.,¹⁷ ἐνῶ ὀρισταὶ πολιτικοὶ ἐπιφορτισμένοι μὲ τὸν ὀρισμὸ τῶν ὁδῶν ἀναφέρονται σὲ δημόσιο ἔγγραφο τοῦ 7^{οῦ} αἰ. π.Χ. ἀπὸ τὴν Κύρρο (τὰ ὀρισθέντα τοῖς ὀρισταῖς).¹⁸

Μετὰ τὴν ρωμαϊκὴ κατάκτηση ἡ εὐθύνη τῶν ὁροθεσιῶν περιέρχεται στὴν ἀρμοδιότητα τῶν διοικητῶν ἢ ἄλλων Ρωμαίων ἀξιωματῶν τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας. Σύμφωνα μὲ λατινικὴ ἐπιγραφή, πού ἐντοπίσθηκε στὴν Καρυὰ τῆς Πιερίας, ἐπὶ αὐτοκράτορος Τραϊανοῦ τὸ 101 μ.Χ., κατόπιν συμφωνίας μεταξὺ τῶν δύο μερῶν, ὀρίσθηκαν τὰ ὄρια μεταξὺ Διεστῶν καὶ Ὀλοσσονίων:

13. Hatzopoulos, *Macedonian Institutions* II ἀρ. 6.

14. Ἀδημοσίευτη βλ. SEG 56, 703.

15. Helly, *Gonnoi* II ἀρ. 2 (πρβλ. I 92 καὶ II 105): ἀπὸ τῆς χαρ[άδρας] | μέχρι τῶν ὄρων τῶν Λειβ[ηθρίων]. Παρὰ τὴν διαφορτικὴ γνώμη τοῦ Helly, ἀλλὰ καὶ τῶν Robert, *BE* 1973, 243. Οἱ Γόννοι συνόρουσαν καὶ μὲ τὸ Ἡράκλειον καὶ μὲ τὰ Λειβήθρα βλ. τὸν χάρτη τοῦ Lucas 1997, 146 εἰκ. 9.

16. Helly, *Gonnoi* II ἀρ. 93 καὶ 103 πρβλ. ἀρ. 94-105.

17. Batziou, Píkoulas 2006, 80 (SEG 56, 626, στ. 18). Βλ. κατωτέρω.

18. EKM Β' 401, στ. 25. Πρβλ. κατωτέρω.

[Imp(eratori)] Aug(usto) | [fines] der[ecti] | [int]er Dien[ses] | [et] Olossoni[os] | [ex c]onvention[e] | ipsorum | [Im]p(eratore) Nerva Tr[ai]a]no Caf[es]jare | Aug(usto) Germa[n(ico)] III co(n)s(ule).¹⁹

Τὸ 114 μ.Χ., ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Τραϊανοῦ, ὁ πρεσβευτὴς καὶ ἀντιστράτηγος Γάιος Τυράνιος Πρίσκος ἔθεσε τοὺς ὅρους μεταξύ τῶν Λυγκηστῶν [. .]αίων καὶ Δεβ[.]αίων κατ' ἐξουσιοδότησιν τοῦ διοικητοῦ τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας ἀνθυπάτου Κοΐντου Ἀννίου Μαξίμου:

(...) Γ(άιος) Τυ|ρ[ά]ννιος Πρεῖς|κος πρεσβευτῆ[ς] | καὶ ἀντιστράτ[η]||- γος δοθεὶς κρ[υ]τῆς ὑπὸ Κ(οῖντου) Ἀ {ι}ννί[ου] Μαξίμου ἀνθ[υ]||[π]άτου μεταξύ [.]||.αίων καὶ Δεβ[.]||.αίων ὅρους [ἔ]θ[η]κα.²⁰

Ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀδριανοῦ ὁ πρεσβευτὴς καὶ ἀντιστράτηγος Λεύκιος Τερέντιος Γεντιανὸς (κατ' ἐξουσιοδότησιν τοῦ αὐτοκράτορος) ἔθεσε τοὺς ὅρους μεταξύ τριῶν πόλεων τῆς Ἑορδαίας: τῆς Κέλλης, τῆς Βοκερίας καὶ τῆς Δολίχης:

Termini positi in|ter Ciellaeos et | Bocerraeos et Dolochaeos (...).²¹

Ὁ ἴδιος Ρωμαῖος ἀξιωματοῦχος τὸ 120 μ.Χ. ἔδωσε ἐντολὴν σὲ ἐκατόνταρχο ὑπὸ τὶς διαταγές του νὰ ὀριοθετηθεῖ στὴν Πελαγονία ἀμφισβητούμενη περιοχὴ μεταξύ τῶν Γεναετῶν καὶ τῶν [- - -]ιξίνων:

(...) <L(ucio)> Terentio G[en]||tiano leg(ato) A[ug(usti)] | pr(o) pr(aeto- re) termin[i] | positi per Clau[di]a]num Ma{a}xim[um] (centurionem) | leg(ionis) I Minerv(iae) [in]||ter Geneatas e[t - - - -]ixinos.²²

Κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν περίοδο μαρτυροῦνται, ὅπως ἀναφέρθηκε ἤδη,²³ καὶ ὀροθεσίες μεταξύ πόλεων καὶ ἰδιωτῶν. Τέτοια εἶναι ἡ περίπτωση ὄρου χαραγμένου τὸν Β' ἢ Γ' αἰ. μ.Χ. σὲ βράχο τῆς θέσεως Ἀλωνάκι, στὴν κοινότητα τοῦ Ἀνύδρου, κοντὰ στὴν ἀρχαία Κύρρο: Ὅρος κατὰ | σύμφωνον | Κυρρέσταις | πρὸς Μενηίδα. Τὸ σπάνιο ἀνθρωπωνύμιο Μεν(ν)ηὶς μαρτυρεῖται στὴν οἰκογένεια πλουσιῶν γαιοκτημόνων τῆς εὐρύτερης περιοχῆς τῆς Βοττίας.²⁴

19. Lucas 1997, 108-109 ἀρ. 49 (CIL III 591· ILGR 174), τὶς ἀναγνώσεις τοῦ ὁποίου ἀκολουθοῦμε.

20. EAM 181.

21. Ἀνέκδοτη ἐπιγραφή πὸν θὰ δημοσιεύσουν οἱ Ἡ. Κ. Σβέρκος καὶ Γ. Σουρῆς πρβλ. Hatzopoulos 1996, 193 καὶ Σβέρκος 2011, 252-254, μὲ πρόσθετη βιβλιογραφία στὴν σημ. 45.

22. IG X 2.2, 162.

23. Πρβλ. σημ. 8.

24. EKM Β' 416.

Προϊόν ανάλογης συμβάσεως μέλους τῆς ἴδιας οἰκογένειας μετὴν Ἑδεσσα εἶναι ἴσως ὁ ὄρος ποῦ ἀνακαλύφθηκε σὲ δεύτερη πιθανῶς χρῆση σὲ ἀρχαῖο νεκροταφεῖο κοντὰ στὴν κοινότητα τοῦ Προφήτη Ἡλία Ἑδέσσης: Ὅρος.²⁵

Ἐπὶ τὴν ἀνάγκη καὶ περιπτώσεις ὅπου οἱ ὄροι τίθενται μονομερῶς μετὰ πρωτοβουλία πολιτικῆς ἢ θρησκευτικῆς κοινότητος. Τέτοια εἶναι ἡ περίπτωση ὄρου τοῦ Ε' αἰ. π.Χ. ἀπὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος στὴν Ἀμφίπολη: [Ὅρος Ἀρ|τέ]μιδο[ς] | [ἱρ]ός.²⁶

Μονομερῶς ἐπίσης ἡ πόλις τῆς Μορρύλου ἔθεσε τὰ ὄρια μεταξὺ τοῦ ἀστικοῦ κέντρου (μητρόπολις) καὶ τῶν κωμῶν ποῦ ἀνήκαν στὴν ἰδιότυπη αὐτὴν συμπολιτεία: Ὅρος Μο[ρρ]υλίων | τῆς μητροπ[ό]λεος.²⁷

Βασιλικός, βασιλική, βασιλικόν

Τὸ ἐπίθετο βασιλικὸς ἀπαντᾷ, ἀλλὰ ὄχι συχνά, στὶς ἐπιγραφὲς τῆς Μακεδονίας καὶ σὲ σχετικὲς μετὰ τὴν Μακεδονία φιλολογικὲς πηγές. Στὴν ἐρμηνεία τῆς σημασίας του τόσο στὴν Μακεδονία ὅσο καὶ στὰ ἄλλα ἑλληνιστικὰ βασίλεια –καὶ κυρίως σὲ αὐτὸ τῶν Σελευκιδῶν– ἔχουν ἀφιερωθεῖ σελίδες ἐπὶ σελίδων.²⁸ Ἀντικείμενο τῶν ἀντιφατικῶν ἀπόψεων εἶναι ἰδίως: ἀφ' ἑνὸς ὁ βαθμὸς τῆς κυριότητος τοῦ βασιλέως ἐπὶ τῆς δορικτῆτος χώρας καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸ κατὰ πόσον ἡ κυριότητα τοῦ βασιλέως ἀφορᾷ τὸ πρόσωπό του ἢ τὸν θεσμό.

Ἡ ἀπάντηση στὰ ζητούμενα αὐτὰ ὅσον ἀφορᾷ τὴν Μακεδονία δίδεται ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ κείμενα, τὰ ὁποῖα διακρίνουν σαφῶς τὰ βασιλικά ἀπὸ τὰ δημόσια εἴτε πρόκειται γιὰ τὸ σύνολο τῆς ἐπικράτειας (οὐ τὰ δημόσια τῆς βασιλείας κτήματα)²⁹ εἴτε ἀκόμη καὶ γιὰ καθημερινὰ καὶ εὐτελεῖ ἀντικείμενα ὅπως τὰ κεραμίδια, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζονται ἀντιθετικὰ ἀφ' ἑνὸς ὡς βασιλικὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου ὡς δημό(σιος) ἢ Πέλλης (ἐνν. κέραμος).³⁰ Τὰ βασιλικά εἶναι οἱ πηγὲς προσόδου τοῦ βασιλέως: ἤδη δὲ κατανηλωμένων καὶ διαγεγραμμένων σχεδὸν πάντων τῶν βασιλικῶν.³¹ Τὸ βασιλικὸν στὸν ἐνικό, χωρὶς νὰ συνοδεύεται ἀπὸ οὐσιαστικό, εἶναι τὸ βασιλικὸ ταμεῖο:

(...) ἀποτινέτωσαν (...) εἰς μὲν τὸ βασ[ι]λικὸν καθ' ἕκαστον σῶμα

25. EKM Β' 379.

26. Παπάγγελος 1990, 354 εἰκ. 6 (BE 1991, 414· SEG 40, 525).

27. I. Amphaxitis I 12.

28. Πρβλ. ἐξαντλητικῶς Capdetrey 2007, 135-166 καὶ 2022, 171-211, μετὰ τὴν παλαιότερη καὶ τὴν πρόσφατη σχετικὴ βιβλιογραφία, καὶ τὴν 200 σελίδων μονογραφία τοῦ Mileta 2008.

29. Σούδα, λ. βασιλεία (III).

30. Petsas 1978, 81· Μακαρόνας, Γιούρη 1989, 187-189 (SEG 39, 623)· πρβλ. SEG 43, 444.

31. Πλούτ. Ἀλέξ. 15.4· πρβλ. Λίβ. 39.24.2: vectigalia regni (...) fructibus (...) agrorum portoriorisque maritimis auxit.

τάλαντον³² (...) ἀποτινέτω εἰς τὸ βασιλικὸν δραχμὰς τρισχιλίας³³
[ἀποτινέτωσαν εἰς μὲν τὸ βασι]λικὸν καθ' ἕκαστον ἵππον δραχμὰς χι-
λίας³⁴ [τῶι] | βασιλικῶι (...).³⁵

Διαχειριστὲς τοῦ βασιλικοῦ, δηλαδή τῆς βασιλικῆς περιουσίας, ἦσαν οἱ κατὰ τόπους χειρισταὶ καὶ οἰκονόμοι.³⁶ Ἡ ἐπιθεώρηση τῶν βασιλικῶν κτημάτων ἦταν μεταξύ τῶν ὑποχρεώσεων τῶν οἰκονομικῶν ὑπαλλήλων.³⁷ Στὸν στρατὸ ἡ βασιλικὴ ἴλη, ἡ ὁποία ἀποτελούμενη ἀπὸ τοὺς ἐταίρους τοῦ βασιλέως εἶναι σῶμα μονίμων πολεμιστῶν,³⁸ ἀντιπαράθεται στοὺς πολιτικοὺς στρατιῶτας,³⁹ οἱ ὁποῖοι στρατεύονται κατὰ περίπτωσιν καὶ ἐκ περιτροπῆς.⁴⁰ Στὴν ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης οἱ διορισμένοι ἀπὸ τὸν βασιλέα βασιλικοὶ δικασταὶ⁴¹ διακρίνονται ἀπὸ τοὺς κοινούς δικαστὲς τῶν πόλεων.⁴² Κατ' ἀνάλογο τρόπο στὸν τομέα τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν αἱ πολιτικαὶ πρόσοδοι,⁴³ αἱ πολιτικαὶ λειτουργίαι⁴⁴ καὶ ὁ πολιτικὸς πράκτωρ⁴⁵ διακρίνονται ἀπὸ τὰ βασιλικά καὶ τοὺς οἰκονόμους.⁴⁶ Ὅλα τὰ ἀνωτέρω δίπολα ἀντικατοπτρίζουν τὴν διφυῆ ὑπόσταση τοῦ μακεδονικοῦ κράτους, ποὺ ἐπίσημως δηλώνεται ὡς βασιλεὺς ὁ δεῖνα καὶ Μακεδόνες.⁴⁷ Ἐναργῆ εἰκόνα τοῦ παρέχει ἡ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή στὸν Ἀπόλλωνα καὶ κατάλογος ἐπωνύμων ἱερέων τῶν Καλινδοίων -(...) [οἶδ]ε ἱερεῖς ἐγένοντο | [ἀφ' οἷ] βασιλεὺς Ἀλέξανδρος ἔδωκε

32. Hatzopoulos 2001α, 154 ἀρ. 2 I A (SEG 49, 855), στ. 13-14.

33. Hatzopoulos 2001α, 154 ἀρ. 2 I A (SEG 49, 855), στ. 28.

34. Hatzopoulos 2001α, 154 ἀρ. 2 II (SEG 49, 722), στ. 2-3.

35. Hatzopoulos 2001α, 164 ἀρ. 4 (SEG 51, 907), στ. 3-4.

36. Βλ. Hatzopoulos 2001α, 151 ἀρ. 1 I (IG XII Suppl. 644), στ. 8-9: ... καὶ τὰς μὲν κλειδας τῶν ἀποθηκῶν ἐχέ]τωσαν οἱ διὰ τῶν οἰκονόμων χειρισταί· SEG 60, 604: (...) ὁ Διιογένης ἀπολούμενος ἀ]πὸ τῆς οἰκονομίας SEG 60, 605: (...) αἱ ἄμπελοι κατε]χωρίσθησαν εἰς τὸ βασιλικόν (...).

37. Πρβλ. Helly, *Gonnoi* II 107-110: [τὴν ἐπί]σκεψιν τῶν ἐν Βοττεῖαι β[ασιλικῶν...].

38. Ἀρρ. Ἀν. 1.4.8: λαβῶν (...) καὶ τῶν ἵππῶν τὴν βασιλικὴν ἴλην τὴν τῶν ἐταίρων (...).

39. Διόδ. 18.12.2.

40. Hatzopoulos 2001β, 49-50.

41. EKM Β' 425: (...) δίκης γενομένης | [ἐ]ν τοῖς βασιλικ<ο>ῖς δικα[σ][τ]αῖς (...).

42. EKM Β' 93, στ. 16, 26, 35-36: μάρτυρες δικαστῶν.

43. EKM Α' 3: (...) τῶν προσόδων τινὰς (...) εἰς τὰς πολιτικὰς κατατετάχθαι (...).

44. EKM Α' 4, στ. 7-8: (...) ἀτέλειαν τῶν πολιτικῶν λειτου[ρ]γιῶν Tziafalias, Helly 2010, 105, στ. 11-12 καὶ 24-25. Πρβλ. Ἀρρ. Ἀν. 1.16.5 κατωτέρω.

45. EKM Α' 1, στ. 95-96: καὶ πραξάτω αὐτὸν ὁ | [π]ολιτικὸς πρά(κ)τωρ (...).

46. Ἡ καὶ ἀπὸ τῆς προσόδου τῶν ἱερῶν στὴν περίπτωσιν τῆς Βέροιας (EKM Α' 3).

47. Βλ. Hatzopoulos 1996, I 314-316· Hatzopoulos 2020, 108-112.

Μακεδόσι | Καλίνδοια και τὰ χωρία | τὰ περι Καλίνδοια (...),⁴⁸ όπου μπορεί κανείς να παρακολουθήσει εν τῷ γίνεσθαι τὴν μετατροπὴ τμήματος τῆς βασιλικῆς χώρας σὲ χώρα Μακεδόνων.⁴⁹ Ἡ δωρεὰ αὐτῆ ἀπαντᾷ καὶ στὸ ζητούμενο, ἂν δηλαδή τὰ βασιλικά, ἢ βασιλικὴ περιουσία, ἀνήκει στὴν διακριτικὴ ἐξουσία τοῦ ἐκάστοτε βασιλέως πού τὴν χειρίζεται πρὸς ἴδιον ὄφελος ἢ εἶναι εἶδος παρακαταθήκης, καὶ ἐπιβεβαιώνει πανηγυρικὰ τὸν λόγο τοῦ Ἀλεξάνδρου Γ' στὴν Ὡπι: Κέκτημαι δὲ ἰδία οὐδὲν, οὐδὲ ἔχει τις ἀποδειξαι θησαυροὺς ἐμοὺς ὅτι μὴ ταῦτα ὑμέτερα κτήματα ἢ ὅσα ἔνεκα ὑμῶν φυλάττεται.⁵⁰

Χώρα

Χώρα εἶναι ὄρος οὐδέτερος καὶ χρειάζεται κάποιο ἐπίθετο γιὰ νὰ τὸν προσδιορίσει ἐκτὸς ἐὰν προσδιορίζεται ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα. Στὸ χωρίο τοῦ Ἀρριανοῦ γονεῦσι δὲ αὐτῶν καὶ παισὶ τῶν τε κατὰ τὴν χώραν ἀτέλειαν ἔδωκε καὶ ὅσαι ἄλλαι ἢ τῷ σώματι λειτουργίαι ἢ κατὰ τὰς κτήσεις ἐκάστων εἰσφοραί,⁵¹ ἢ κατὰ χώραν ἀτέλεια⁵² δὲν μπορεί παρὰ νὰ ἀφορᾷ τὴν βασιλικὴ χώρα, ἀφοῦ δὲν μαρτυρεῖται φορολόγηση τῆς ιδιόκτητης γῆς στὴν Μακεδονία κατὰ τὴν περίοδο τῆς βασιλείας.⁵³ Στὴν ἀπάντηση τοῦ Ἀλεξάνδρου Γ' στοὺς πρεσβευτὲς τοῦ Φιλίππου ἢ λέξι χώρα σημαίνει τὴν βασιλικὴ χώρα μὲ τὴν ἐξάιρεση τῆς ἀναφορᾶς [τῆς] Δάτου χώρα[ς...], πού ἀφορᾷ τὴν χώρα τῆς πόλεως Δάτου ἢ ὅποια ἄλλωστε δὲν ὑπῆρχε πλέον.⁵⁴ Ἐπίσης τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Φιλίππου Ε' στὸν ἐπιστάτη τῶν Εὐειστῶν εἶναι ἀπαραγνώριστα 50 πλέθρα τῆς βασιλικῆς χώρας.⁵⁵ Ἀντιθέτως, εἶναι προφανὲς ὅτι στὸ δημόσιο ἔγγραφο ἀπὸ τὴν Κύρρο ἢ διατύπωση τῆς χώραν τὴν Κυρραίων

48. I. *Amphaxitis* I 167, στ. 4-8.

49. Πρβλ. Hatzopoulos, *Macedonian Institutions* II 74 ἀρ. 58 (IG XII 4, 221A), στ. 6: τὴν λοιπὴν χώραν τὴν Μακεδόνων.

50. Ἀρρ. Ἀν. 7.9.9.

51. Ἀρρ. Ἀν. 1.16.5.

52. Βλ. σημ. 44.

53. Hatzopoulos 1996, I 436-437.

54. Hatzopoulos, *Macedonian Institutions* II ἀρ. 6: (...) [ἢ αὐτοῦ ἐστ]ῖν χώρα (...) ὀρίσαι δὲ τὴν [ἀρ]||γὸν χώραν αὐτοῖς Φιλώταν καὶ Λεονν[ἄτον] (...)· [ἐπεισβε]βήκασιν τῆς χώ[ρας τῆς ἀρ]||χαιίας (...)· [τῆς] Δάτου χώρα[ς] (...)· [Φιλίππου]ς δὲ ἔχειν τὴν χώραν τὴν [...]. Πρβλ. [ὑπὲρ Φιλίππων καὶ τ]ῆς [γῆς] καθὼς καὶ [ὄσ]η [δ' ἔστι πε]ρὶ Σειραϊκὴν γῆν καὶ (...).

55. Hatzopoulos, *Macedonian Institutions* II ἀρ. 17 (EAM 87): Συγχωρῶ οὖν αὐτοῖς [τὴν] Κορράγου [τοῦ] | Περδίκκου τῶν ἐγ Γρήϊαι μετοίκων χώραν ψιλὴν, [ἦν] | [φ]ασιν εἶναι πλέθρα πεντήκοντα (...).

παραπέμπει σὲ πολιτική χώρα,⁵⁶ ὅπως στὸ διάγραμμα περὶ στρατιωτικῆς θητείας ἢ ἀναφορὰ στὸν ἐπὶ τῆς χώρας πρέπει νὰ ἐννοηθεῖ στὸ πλαίσιο ἐκάστης πόλεως,⁵⁷ καὶ ὅπως στὴν ἐπιστολὴ τοῦ Φιλίππου Ε΄ στοὺς Διέστες ἡ χώρα ποὺ ἀναγνωρίζεται ὡς ἱερὰ εἶναι ἡ χώρα τῆς Κυζίκου.⁵⁸ Σὲ σπανιώτερες περιπτώσεις ὁ ὄρος σημαίνει γενικώτερα τὴν ἐπικράτεια χωρὶς νὰ γίνεται διάκριση μεταξὺ βασιλικῆς καὶ ἰδιόκτητης γῆς τῶν πολιτῶν, ὅπως στὴν συνθήκη τοῦ Ἀμύντα Γ΄ μὲ τοὺς Χαλκιδικεῖς⁵⁹ ἢ στὸ ψήφισμα τῆς Γαζώρου πρὸς τιμὴν τοῦ Πλήστιος.⁶⁰

Οἱ ὄροι ποὺ ἐξετάσθηκαν στὸ πρῶτο μέρος τῆς παρούσας μελέτης ἀφοροῦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὀροθεσίες μεταξὺ πολιτικῶν μονάδων (πόλεων ἢ κωμῶν) ἢ διευθετήσεις στὸ ἐσωτερικὸ πολιτικῶν μονάδων. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ὀροθεσίες ποὺ γίνονται μονομερῶς ἀπὸ τὴν κεντρικὴ βασιλικὴ ἐξουσία καὶ ἰσχύουν ἔναντι πάντων. Σ' αὐτὴν τὴν κατηγορίᾳ ἀνήκουν ὁ ἢ οἱ ὄροι ποὺ ἐπισημάνθηκαν στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς βασιλικῆς ὁδοῦ, τῆς μετέπειτα Ἐγνατίας, ἀπὸ τὸν L. Heuzey τὸ 1861 σὲ ἰδιωτικὴ οἰκία τῆς Δράμας,⁶¹ ἀπὸ τὸν Μ. Γιαννόπουλο τὸ 1893 στὴν οἰκία τοῦ Παντελάκη Πανταζίδη στὴν ἴδια πόλιν,⁶² καὶ ἀπὸ τὸν P. Collart τὸ 1933 κοντὰ στὴν ἀκρόπολη τῶν Φιλίππων.⁶³ Οἱ ἐπιγραφὲς ὑπῆρξαν ἀντικείμενο μελέτης τοῦ P. Collart, τοῦ Ch. Edson⁶⁴ καὶ τοῦ J. P. Adams⁶⁵. Ὁ πρῶτος ὑποστηρίζει ὅτι πρόκειται γιὰ ἕναν ἢ τὸ πολὺ δύο λίθους, δηλαδὴ γι' αὐτὸν ποὺ σώζεται καὶ ἴσως γιὰ τὸν λίθο ποὺ εἶδε ὁ Γιαννόπουλος. Ὁ Edson ἐπέμεινε ὅτι πρόκειται γιὰ τρεῖς διαφορετικὸς λίθους, ἐπειδὴ ἡ διάταξη τῶν λέξεων στὸ ἀπόγραφο τοῦ Γιαννόπουλου διαφέρει ἀπὸ ἐκείνην τῶν ἄλλων δύο ἐπιγραφῶν καὶ ἐπειδὴ ὁ σωζόμενος λίθος ἀπὸ τοὺς Φιλίππους δὲν φέρει ἴχνη φθορᾶς, ἐνῶ ὁ λίθος ποὺ εἶδε ὁ Γιαννόπουλος

56. EKM Β΄ 401, στ. 7, καὶ γιὰ πλήρη ἀνάλυση, βλ. Hatzopoulos, Gounaropoulou 2013, 1378-1396.

57. Hatzopoulos 2001α, 157 ἀρ. 2 II (SEG 49, 722), στ. 1: (...) τῶι δὲ ἐπιστάται καὶ τῶι ἐπὶ τῆς χώρας ἐμφα[νιζέτωσαν] (...).

58. SEG 48, 785 : (...) οἱ ἀποδιδόντες ὑμῖν τῆ|[v] ἐπιστολὴν παραγε|γόνασιν παρὰ τῆς τῶν |[K]υζικηνῶν πόλεως ἐ|[παγγ]έλλοντες τὴν τε |[πόλιν κα]ῖ τὴν χώραν ἱερὰ|[v] οὖσαν (...).

59. Hatzopoulos, *Macedonian Institutions* II 19-20 ἀρ. 1: (...) Ἐάν τις ἐπ' Ἀμύν|ταν ἦτι ἐς τῆ|[v] χώραν ἐπὶ π|ολέμοι (...).

60. Hatzopoulos, *Macedonian Institutions* II 57-58 ἀρ. 39: (...) Ἐπει οὖν ἀξίως τοῦ τε βα|σιλέως καὶ τῶν πολιτῶν πρ[ο]νοήσατο τῆς χώρας τοῦ διασωθῆ|[να]ι (...).

61. Heuzey, Daumet 1876, 143 ἀρ. 73: Ὅρος | τῆς ὁδοῦ.

62. Giannopoulos 1893, 633.

63. Collart 1933, 363-365 ἀρ. 23.

64. Edson 1951, 11-12.

65. Adams 1982, 272-274.

χρησίμευε ως αναβαθμός στην οικία του Πανταζίδη και επομένως θα έπρεπε να παρουσιάζει τὰ ανάλογα αποτυπώματα τῆς χρήσεώς του. Ὁ Adams ἀποφεύγει νὰ λάβει σαφῆ θέση. Δεδομένου ὅμως ὅτι ὁ σωζόμενος λίθος τῶν Φιλίππων φέρει ἀκριβῶς τὴν ἴδια ἀπόκρουση στὸ πρῶτο γράμμα τῆς ἐπιγραφῆς ὅπως ὁ λίθος ποὺ εἶδε ὁ Heuzey στὴν Δράμα, εἶναι πιθανὸν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ἴδιου μνημείου. Καθὼς δὲ εἶναι μᾶλλον ἀπίθανο δύο ἰδιωτικὲς οἰκίες τῆς Δράμας νὰ στέγαζαν τὴν ἴδια περίπου χρονικὴ περίοδο δύο σχεδὸν ἴδια –καὶ μάλιστα σπανιώτατα– μνημεῖα καὶ ἐπειδὴ δὲν εἶναι καθόλου ἀπίθανο ὁ Γιαννόπουλος νὰ μὴν ἀντέγραψε ἐπὶ τόπου τὴν ἐπιγραφή, ἀλλὰ νὰ κατέγραψε ἀργότερα τὸ κείμενο ἀπὸ μνήμης ἀποκαθιστώντας ἀσυνείδητα τὴν ἐνότητα τῆς λέξεως ΟΔΟΥ μετὰ τὴν μεταφορὰ τοῦ πρῶτου τῆς γράμματος στὸν τρίτο στίχο, τὸ πιθανώτερο εἶναι ὅτι ὁ Collart εἶχε δίκαιο καὶ, ἐπομένως, ὅτι ὑπῆρξε ἐξ ἀρχῆς ἓνας καὶ μόνον λίθος.

Τί ἀκριβῶς ὅμως ὄριζε ὁ ὅρος τῆς ὁδοῦ; Καὶ ἐπ’ αὐτοῦ δίστανται οἱ γνώμες τῶν τριῶν μελετητῶν ποὺ προβληματίσθηκαν γιὰ τὴν ἀποστολὴ τοῦ ἢ τῶν λίθων. Ὁ Collart υἰοθετεῖ προφορικὴ γνώμη τοῦ L. Robert κατὰ τὴν ὁποία θὰ ὄριζε τὴν ἀφετηρία μᾶλλον παρὰ τὴν ὀριογραμμὴ τῆς ὁδοῦ ἢ ὁποία θὰ πρέπει νὰ γίνεται ἀπὸ ὅλους σεβαστή.⁶⁶ Τὴν γνώμη τοῦ Robert ἀσπάζεται καὶ ὁ Edson,⁶⁷ ἐνῶ ὁ Adams ἀμφισβητεῖ τὴν ὁποιαδήποτε σχέση τοῦ ἢ τῶν ὄρων μετὰ τὴν βασιλικὴ καὶ κατόπιν Ἑγνατία ὁδὸ. Δὲν κατανοεῖ ὅμως τὰ γαλλικὰ τοῦ Collart καὶ ἀποδίδει σ’ αὐτὸν καὶ τὸν Robert ἀπόψεις ποὺ δὲν ἀσπάζονται.⁶⁸ Πάντως, τὰ ἐπιγραφικὰ παραδείγματα ποὺ παραθέτει ὁ Collart (καθ’ ὑπόδειξιν τοῦ Robert;) δὲν ἔχουν ἀναγκαστικὰ σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις τὸ νόημα ποὺ τοὺς ἀποδίδεται.⁶⁹

Μία ἄλλη πολὺ σημαντικὴ, ἀλλὰ ἀτυχῶς καὶ πολὺ ἐφθαρμένη ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν Κύρρο διευκολύνει τὴν κατανόηση τοῦ ὅρου τῆς βασιλικῆς ὁδοῦ.⁷⁰ Τὸ δημόσιο αὐτὸ ἔγγραφο προνοεῖ, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ὀρισμὸ τῆς χώρας τῆς Κύρρου, γιὰ τὴν τήρηση ἢ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ δημόσιου χώρου ὅπουδήποτε ὑπάρχουν βλάβες ἢ καταπατήσεις: στὶς ὑπεραστικὲς καὶ ἀστικὲς ὁδοὺς ἢ καὶ στὴν ἀγορὰ τῆς πόλεως. Τὸ ἔγγραφο περιγράφει λεπτομερῶς τὸ πλάτος τῶν ὁδῶν ποὺ ἀνήκουν στὸ δημόσιο καὶ τὰ μέτρα ποὺ πρέπει νὰ ληφθοῦν γιὰ τὴν ἀποκατάστασή τους μετὰ τὴν κατεδάφιση τῶν παρὰ νόμων κτισμάτων καὶ τὴν πρόσχωση τῶν παρὰ νόμων σκαμμάτων.

66. Collart 1933, 364.

67. Edson 1951, 11.

68. Adams 1982, 274. Ὁ Adams δυσκολεύεται ἐπίσης νὰ φαντασθεῖ πῶς ἓνας ὅρος τῆς βασιλικῆς ὁδοῦ μπορούσε νὰ μεταφερθεῖ περὶ τὰ 15 χιλιόμετρα ἔως τὴν Δράμα καὶ ἀργότερα ἀπὸ ἐκεῖ στοὺς Φιλίππους.

69. Collart 1933, 364 σημ. 4.

70. *EKM B' 401*: γιὰ πλήρη ἀνάλυση, βλ. Hatzopoulos, Gounaropoulou 2013, 1378-1396.

Εἶναι προφανές ὅτι οἱ ἀυθαίρετες κατασκευές καί ἡ καταπάτηση δημοσίων γαιῶν εἶναι διαχρονικό πρόβλημα τοῦ δημοσίου.

Ἐπὶ τὸ φῶς τῶν ὄσων προηγήθηκαν ὁ ὄρος τῆς βασιλικῆς γῆς⁷¹ στὴν Εὐρώπῃ ἀποκτᾶ τὴν πλήρη σημασία του, πὸν εἶναι ἡ προάσπιση τοῦ βασιτικοῦ ἀγαθοῦ ὄχι πρὸς ὄφελος τοῦ προσώπου τοῦ βασιλέως, ἀλλὰ ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος πὸν αὐτὸς ἐκπροσωπεῖ. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι καλλιεργητὲς τῆς βασιλικῆς γῆς τῆς Ζέλειας καταγγέλλουν σὲ βασιλικὸ ἐπιθεωρητὴ τοῦ Ἀντιόχου Β΄ τὴν ἀυθαίρετη καταπάτηση βασιλικῆς ὁδοῦ ἀπὸ γείτονες.⁷²

Θώμη Σαββοπούλου,
Ἐπίτιμη Προϊσταμένη Τμήματος
Προϊστορικῶν καὶ Κλασικῶν Ἀρχαιολογικῶν Χώρων,
Μνημείων, Ἀρχαιογνωστικῆς Ἔρευνας καὶ Μουσείων, ΥΠΠΟΑ
s.thomaida@yahoo.gr

Μιλτιάδης Β. Χατζόπουλος,
Ἄομότιμος Διευθυντὴς Ἐρευνῶν,
Ἰνστιτοῦτο Ἱστορικῶν Ἐρευνῶν
mhatzop@eie.gr

---

71. Ὅπως καὶ τῆς χώρας βασιλικῆς τοῦ βουλευμάτος τῆς Συγκλήτου (βλ. ἀνωτέρω σημ. 3).

72. OGIS 225, στ. 40-46. Βλ. σχετικὰ Schuler 2023, 291-292.

Summary

The discovery of a well-preserved boundary stone of royal land in a field near (ancient and modern) Europos, dating from the Hellenistic period, raises again the much-discussed question of royal land in Macedonia and, more generally, in the Hellenistic kingdoms. The authors of the present paper seize the opportunity of this unique discovery in order to review the use of boundary stones (ὄροι) in Macedonia and to discuss the meaning of 'royal' (βασιλικός) as opposed to 'civic' or 'sacred', and of the term 'land' (χώρα), which can apply to royal possessions as well as to land belonging to the Macedonian *ethnos* (normally subdivided in civic units). In fact, boundary stones of royal land are destined to preserve public property not for the sake of a king as an individual, but of the common weal which he represents.

Résumé

La découverte, dans un champ près du village d'Europos, d'une borne de terre royale datant de la haute période hellénistique relance la question souvent débattue de la terre royale en Macédoine et, de façon plus générale, dans les royaumes hellénistiques. Les auteurs du présent article saisissent l'occasion de cette découverte unique pour passer en revue l'emploi de bornes (ὄροι) en Macédoine et pour éclaircir le sens du terme 'royal' (βασιλικός), en opposition à 'civique' ou 'sacré', ainsi que du terme χώρα, qui peut s'appliquer aussi bien aux possessions royales qu'à la terre appartenant à la 'nation' macédonienne (normalement subdivisée en unités civiques). En conclusion, les bornes de la terre royale étaient destinées à préserver la propriété publique, non pas dans l'intérêt du roi en tant qu'individu, mais dans l'intérêt du bien public qu'il représente.

Συνοτομογραφίες - Βιβλιογραφία

(για τις συνοτομογραφίες των επιγραφικών εκδόσεων, πλὴν EAM, EKM Α', EKM Β', βλ. <https://aiegl.org/grepiabbr.html>)

- Ἀρναούτογλου, Ἡ. Ν. 2018. «Μία ἐπισκόπηση τοῦ δικαϊκοῦ φαινομένου στὴ ρωμαϊκὴ Μακεδονία», στὸ Μ. Γιούνη (ἐπιμ.), *Δίκαιο καὶ Ἱστορία 3. Πρακτικὰ 10ῦ Συνάντησης Ἱστορικῶν τοῦ Δικαίου. Κομοτηνῆ. 15-16.10.2016*. Ἀθήνα – Θεσσαλονίκη, 95-138.
- EAM: Ριζάκης, Ἀ., Τουράτσογλου, Γ., *Ἐπιγραφές Ἄνω Μακεδονίας (Ἐλίμεια, Ἐορδαία, Νότια Λυγκηστίς, Ὀρεστίς)*, τ. Α': *Κατάλογος ἐπιγραφῶν*. Ἀθήνα 1985.
- EKM Α': Γουναροπούλου, Λ., Χατζόπουλος, Μ. Β., *Ἐπιγραφές Κάτω Μακεδονίας (μεταξὺ τοῦ Βερμίου ὄρους καὶ τοῦ Ἄξιου ποταμοῦ)*, τεῦχ. Α': *Ἐπιγραφές Βεροίας*. Ἀθήνα 1998.
- EKM Β': Γουναροπούλου, Λ., Πασχίδης, Π., Χατζόπουλος, Μ. Β., *Ἐπιγραφές Κάτω Μακεδονίας (μεταξὺ τοῦ Βερμίου ὄρους καὶ τοῦ Ἄξιου ποταμοῦ)*, τεῦχ. Β': *Μέρος Α': Ἐπιγραφές Ἀλώρου, Αἰγεῶν, Μίεζας, Μαρινίας, Σκύδρας, Νεαπόλεως, Ἔδεσσας. Μέρος Β': Ἐπιγραφές Κύρρου, Γυρβέας, Τύρισσας, Πέλλας, Ἀλλάντης, Ἴχνων, Εὐρωποῦ, Βόρειας Βοττίας, Ἀλμωπίας*. Ἀθήνα 2015.
- Θ-ink: *Περιπτώσεις ἀρχαίων καὶ ἱστορικῶν γκράφιτι ἀπὸ ὅλη τὴν Ἑλλάδα: Συλλογικὸς τόμος στὸ πλαίσιο τοῦ ἔργου «Θ-ink: Τὸ γκράφιτι ὡς ἱστορικὴ μαρτυρία καὶ ὡς φθορὰ στὰ ἀρχαία μνημεῖα»*. Ἀθήνα 2023.
- Μακαρόνας, Χ., Γιούρη, Ε. 1989. *Οἱ οἰκίες ἀρπαγῆς τῆς Ἑλένης καὶ Διονύσου τῆς Πέλλας*. Ἀθήνα.
- Παπάγγελος, Ἰ. Α. 1990. «Ὁ πόρος τοῦ Μαρμαρίου», στὸ *Μνήμη Δ. Λαζαρίδη. Πόλις καὶ χώρα στὴν ἀρχαία Μακεδονία καὶ Θράκη. Πρακτικὰ ἀρχαιολογικοῦ συνεδρίου, Καβάλα 9-11 Μαΐου 1986*. Θεσσαλονίκη, 334-356.
- Πίκουλας, Γ. Α. 1996. «Τερμονισμοὶ Μακεδονίας: Συμβολὴ πρώτη», *Ἀρχαία Μακεδονία VI [1999]*, 893-902.
- Σβέρκος, Ἡ. Κ. 2011. «Ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα στὴν Ἄνω Μακεδονία ὑπὸ τὸ φῶς τῶν νέων ἐπιγραφικῶν εὐρημάτων», *AEAM 2*, 238-309.
- Adams, J. P. 1982. «Polybius, Pliny and the Via Egnatia», στὸ J. P. Adams, E. N. Borza (ἐπιμ.), *Philip II, Alexander the Great and the Macedonian Heritage*. Washington D.C., 269-302.
- Batzou, A., Pikioulas, Y. 2006. «A Senatus Consultum from Demetrias», στὸ *Inscriptions and History of Thessaly: New Evidence. Proceedings of the International Symposium in Honor of Professor Christian Habicht*. Βόλος, 79-89.
- Bikerman, E. 1938. *Institutions des Séleucides*. Παρίσι.
- Capdetrey, L. 2007. *Le pouvoir des Séleucides : Territoire, administration, finances d'un royaume hellénistique (312-129 avant J.-C.)*. Pén.
- Capdetrey, L. 2022. *L'Asie Mineure après Alexandre (vers 323-vers 270 av. J.-C.) L'invention du monde hellénistique*. Pén.
- Collart, P. 1933. «Inscriptions de Philippos», *BCH 57*, 313-379.
- Edson, C. 1951. «The Location of Cellae and the Route of the Via Egnatia in Western Macedonia», *CPh 46*, 1-16.
- Giannopoulos, M. 1893. «Nouvelles et correspondance (par Th. Homolle)», *BCH 17*, 633.

- Hammond, N. G. L. 1989. *The Macedonian State: The Origins, Institutions and History*. Όξφορντ.
- Hatzopoulos, M. B. 1996. *Macedonian Institutions under the Kings*, τ. I: *A Historical and Epigraphic Study*, τ. II: *Epigraphic Appendix* (Μελετήματα 22). Αθήνα.
- Hatzopoulos, M. B. 2001α. *L'organisation de l'armée macédonienne sous les Antigonides : Problèmes anciens et documents nouveaux* (Μελετήματα 30). Αθήνα.
- Hatzopoulos, M. B. 2001β. « La lettre d'Antigone Doston à Béroia et le recrutement de l'armée macédonienne sous les derniers Antigonides », στο R. Frei-Stolba, K. Gex (έπιμ.), *Recherches récentes sur le monde hellénistique. Actes du colloque international organisé à l'occasion du 60e anniversaire de Pierre Ducrey (Lausanne, 20-21 novembre 1998)*. Βέρνη – Νέα Υόρκη, 45-52.
- Hatzopoulos, M. B. 2022. *Ancient Macedonia*. Βερολίνο – Βοστώνη.
- Hatzopoulos, M. B., Gounaropoulou, L. 2013. « Un règlement urbanistique de Kyrrhos (Macédoine) », *CRAI*, 1369-1396.
- Helly, B. 1973. *Gonnoi*, τ. I: *La cité et son histoire*, τ. II: *Les inscriptions*. Amsterdam.
- Heuzey, L., Daumet, H. 1876. *Mission archéologique de Macédoine*. Παρίσι.
- Lucas, G. 1997. *Les cités de la haute vallée du Titarèse*. Λυών.
- Mari, M. 2022: «Re macedoni, realtà locali e controllo del territorio», *Politica antica* 12, 53-71.
- Mileta, C. 2008. *Der König und sein Land: Untersuchungen zur Herrschaft der hellenistischen Monarchen über das königliche Gebiet Kleinasiens und seine Bevölkerung*. Βερολίνο.
- Papazoglou, F. 1979. « Gouverneurs de Macédoine : À propos du second volume des *Fasti*, par Th. Sarikakis », *ŽA* 29, 227-249.
- Petsas, P. 1978. *Pella: Alexander the Great's Capital*. Θεσσαλονίκη.
- Rostowzew, M. 1910. *Studien zur Geschichte des römischen Kolonats*. Λειψία – Βερολίνο.
- Rousset, D. 1994. « Les frontières des cités grecques : Premières réflexions à partir du recueil des documents épigraphiques ». *Cahiers du Centre G. Glotz* 5, 97-126.
- Schuler, C. 2023. «Die Strukturierung des Raums in den Hellenistischen Königreichen», στο D. Rousset, P. Derron (έπιμ.), *Les concepts de la géographie grecque : Huit exposés suivis de discussions* (Entretiens sur l'Antiquité classique 68). Vandœuvres, 276-301.
- Tziafalias, A., Helly, B. 2010. « Inscriptions de la Tripolis de Perrhébie : Lettres royales de Démétrios II et Antigone Dôsôn », *Studi ellenistici* 24, 71-125.
- Wace, A. J. B., Thompson, M. S. 1910. «A Latin Inscription from Perrhaebia», *ABSA* 17, 193-204.

Εικ. 1: Όρος, πρόσθια όψη (φωτ. Θ. Σαββοπούλου).

Εικ. 2: Όρος, όπίσθια όψη (εύγενής παραχώρηση Άρχαιολογικής Έφορείας Κιλκίς).

Εικ. 3: Όρος, δεξιά όψη (εύγενής παραχώρηση Άρχαιολογικής Έφορείας Κιλκίς).

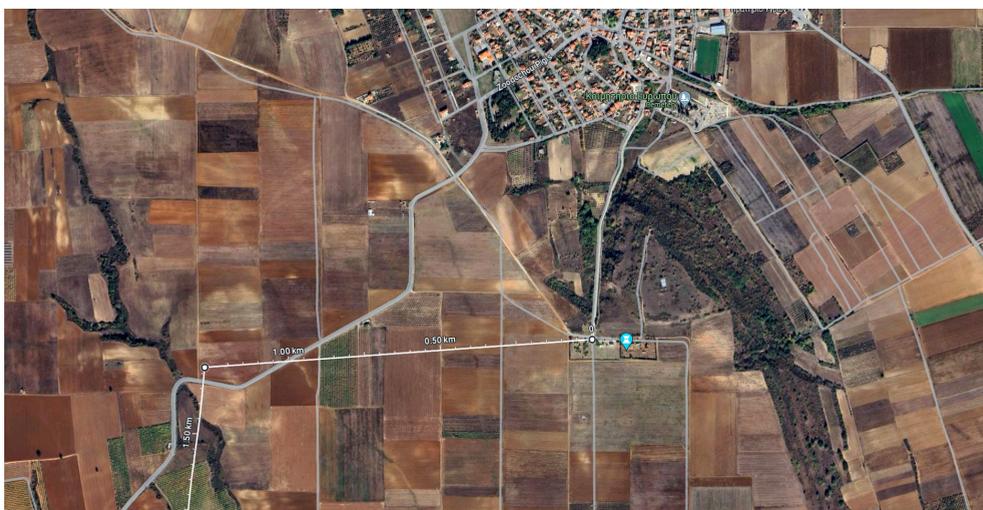
Εικ. 4: Όρος, άριστερη όψη (εύγενής παραχώρηση Άρχαιολογικής Έφορείας Κιλκίς).

Είκ. 5: Όρος, άνω όψη (εύγενής παραχώρηση Αρχαιολογικής Έφορείας Κιλκίς).

Είκ. 6: Όρος, κάτω όψη (εύγενής παραχώρηση Αρχαιολογικής Έφορείας Κιλκίς).

Είκ. 7: Η άκριβής τοποθεσία της εύρέσεως του όρου (Google Earth, έπεξεργασία: Β. Σαββόπουλος).